

Ljubica Milosavljević¹

Institut za etnologiju i antropologiju

Odeljenja za etnologiju i antropologiju

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

**GERONTOLOŠKI CENTAR KAO ISHODIŠTE
NEMATERIJALNOG KULTURNOG NASLEĐA²**

Apstrakt: Cilj istraživanja bio je da se kroz narative o životnim vrednostima domske populacije u Gerontološkom centru Knjaževac detektuju elementi nematerijalnog kulturnog nasleđa koji nastavljaju da postoje i u ovim specifičnim uslovima života. Pored toga, kao zadatak postavljen je i imperativ uočavanja svih važnih promena do kojih dolazi u načinu praktikovanja pojedinih elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa u skladu sa činjenicom da se život u domu odvija na značajno drugačiji način od pređašnjeg. Ove promene, kako će biti pokazano, vodile su ili redukovanju forme i sadržaja određenih praksi ili, pak, njihovom gubljenju. Međutim, kao najupečatljiviji primer održivosti nematerijalnog kulturnog nasleđa, izdvojena je krsna slava; dok podjednako značajno jeste istaći i to da pojedini elementi ovog nasleđa imaju i terapeutsko svojstvo u datim okolnostima tj. da služe očuvanju i poboljšanju kvaliteta života korisnika domskih usluga.

Ključne reči: nematerijalno kulturno nasleđe, starost, dom, slava

Uvod

Proučavanje nematerijalnog kulturnog nasleđa u domaćoj naučnoj sredini, u proteklim godinama, dalo je značajne rezultate, a među najveće domete svakako valja ubrojati nedavno upisivanje krsne slave (u daljem tekstu slava) na reprezentativnu listu nematerijalnog kulturnog nasleđa UNESCO. Kompleksnost označenog nasleđa koje Konvencija o zaštiti nematerijalnog kulturnog nasleđa, doneta 2003. godine na generalnoj skupštini UNESCO u Parizu (o ratifikaciji Konvencije od strane Republike Srbije više u Jovašević 2011), definiše kao: skup veština, izvođenja, izražaja, znanja i umeća, kao i instrume-

---

¹ ljmilosa@f.bg.ac.rs

² Rad je rezultat istraživanja na projektu "Antropološko proučavanje Srbije – od kulturnog nasleđa do modernog društva" (ev. br. 177035) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

nata, predmeta, rukotvorina i prostora koji stoje u vezi sa njima a koje zajednice, skupine ili, u nekim slučajevima, pojedinci prepoznaju kao deo svog kulturnog identiteta (prema Živković 2011, 22), nameće obevezu u prvom redu etnologiji i antropologiji, disciplinama kojima je priznata matičnost bavljenja nematerijalnim kulturnim nasleđem, da pristupe njegovom istraživanju i daljem delovanju s ciljem zaštite i obezbeđivanja održivosti elemenata koji su dospeli na nacionalnu listu. Na njoj se, trenutno, nalazi 27 elemenata, a zadatak etnologa i antropologa u baratanju ovim naučnim problemom može ići u više pravaca (npr. Lukić Krstanović i Divac 2012; Stojanović 2013). Pored onog koji podrazumeva direktno bavljenje nekim od odabranih elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa, poput: zlakuske lončarije, pevanje iz vika, pirotskog ćilimarstva, molitve pod Midžorom itd. moguće je trasirati i drugačije usmerenje kojem je posvećen ovaj prilog. Reč je, naime, o mogućnosti proučavanja mesta i značaja određenih elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa u okviru pojedinih društvenih grupa. Jedna takva grupa, u okviru koje je bio cilj ustanoviti koji elementari nematerijalnog kulturnog nasleđa imaju značaja, zbog čega baš oni i u kojoj meri, i na koji način je taj značaj bivao oblikovan tokom protoka vremena, jeste domska populacija Gerontološkog centra Knjaževac. Ovakvo usmerenje u skladu je sa tim da je osnovna karakteristika nematerijalne baštine "živost" i da se prenosi sa jedno na drugo pokolenje, te da ga "zajednice i grupe stalno je stvaraju u zavisnosti od okoline, prirode, istorije, oblikujući osećaj identiteta i kontinuiteta"... (Tomić Joković 2011, 80).

Grada za ovaj prilog prikupljena je u okviru terenskog istraživanja u kojem su učestvovali instruktori i studenti Odeljenja za etnologiju i antropologiju, Filozofskog fakulteta u Beogradu. U ovogodišnjem istraživanju, tokom jula meseca, učestvovali su studenti treće godine: Nevena Zlatanović, Ana Mandić, Danijela Čupić i Miloš Josimović, a zadatak instruktora bio je da im pruži znanja i smernice za samostalno izvođenje terenskog istraživanja koje je podrazumevalo vođenje intervjua (uz posmatranje) sa korisnicima domskih usluga koji, iako, se nalaze u gerontološkom centru ne pripadaju isključivo starijoj životnoj dobi, kako bi se prema nazivu ustanove moglo pretpostaviti.

Težište istraživanja, naime, bilo je na pokušaju da se odgovori na ključno pitanje: koje vrednosti korisnici doma definišu kao najvažnije u životu nekada i sada? Pošlo se od toga da će na ovaj način tj. kroz njihove narative, biti moguće sticanje uvida u nekoliko značajnih naučnih pitanja, poput: koji elementi kulturnog nasleđa zauzimaju mesto najvažnijih vrednosti u životu ove populacije; kakvo mesto zauzimaju elementi nematerijalnog kulturnog nasleđa u okviru njih; da li su se vrednosti menjale tokom protoka vremena koji je podrazumevao i proces starenja ispitanika; kao i to koji su uticaji i procesi vodili eventualnim promenama.

Da bi rezultati do kojih se došlo ovom prilikom bili prezentovani na način da u potpunosti bude shvatljivo zbog čega pojedini elementi izostaju ili zbog čega neke prakse poprimaju naročiti oblik, kao i to zbog čega jedan ograničen set elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa nalazimo u odgovorima korisnika domskih usluga, potrebno je uputiti u izvesne specifičnosti ispitanika, kao i uslova u kojima žive.

Specifičnosti domskog života

Krene li se od potonjeg, dobija se slika u kojoj se odvija domski život, koji je u trenutku istraživanja podrazumevao suživot 211 korisnika, što je, gotovo, puni kapacitet od 220 postelja. U okolnosti osnivanja ustanove detaljno upućuje monografija "Dvadeset pet godina Gerontološkog centra u Knjaževcu" (Ivanović i Perić 2006) iz koje je moguće saznati da je dom osnovan 1935. godine kao zadužbina Nikole Spasića, a da je Knjaževac odabran kao mesto koje je imalo ogromna stradanja u Prvom svetskom ratu. Ustanova je na otvaranju imala trideset šest postelja i samo 3 korisnika prve godine. Već naredne ih je bilo dvadeset (isti 2006, 7 – 14). Dom je, zapravo, bio namenjen primanju siromašnih lica, što njegovu namenu ne čini značajno drugačijom danas, o čemu će biti reči. Štićenici su, prema Pravilniku, imali ista prava i obaveze; jednobraznu odeću; pravo na izlazak isključivo uz dozvolu i pratnju; kao kazna mogla se izreći zabrana izlaska iz doma od jedne do četiri nedelje, a otpuštanje iz doma moglo je uslediti nakon težih prekršaja; zabranjeno je bilo da štićenici imaju više od 10 dinara, kao i konzumiranje alkohola s izuzetkom sledovanja o praznicima... (isti 2006, 7-14) Iz odgovora trenutno zaposlenih, kao i iz pomenute monografije moguće je uputiti i u to da je dom bio orijentisan ka gradskoj sirotinji i da je radio na principu uboškog tj. sirotinjskog doma sve do posle Drugog svetskog rata kada je promenio namenu u dom za ratnu siročad. Dom je u svojoj istoriji nekoliko puta otvarao vrata starima i siromašnima da bi 1981. godine, ponovo, zvanično krenuo sa radom, ovoga puta u sklopu Centra za socijalni rad. Od 1991. godine dom postaje samosatalna jedinica i dobija naziv Gerontološki centar.

Ovaj naziv mogao bi da navede na pomisao da se u njemu danas nalaze isključivo stara lica. Međutim, kada je Republika Srbija menjala tzv. *Uredbu o mreži ustanova socijalne zaštite*³, svi Gerontološki centri su preimenovani u Domove za stara i odrasla lica. Data promena više je formalnog značaja budući da su u domove i ranije smeštena lica po kriterijumu tzv. *socijalne ugroženosti* ili *socijalne potrebe*, odnosno svi oni za koje društvo nije našlo bolje rešenje nego ih je zbog siromaštva, bolesti, zapuštenosti, izbegličkog statusa ili statusa raseljenog lica usmerila ka ovim institucijama (Milosavljević 2013,

---

³ Dostupno na: <http://www.minrzs.gov.rs/sektor-za-brigu-o-porodici-zakoni.php>

324 - 460). Refleksiju tog kontinuiteta, koji traje od osnivanja doma, a koji je bio orijentisan ka gradskoj sirotinji, pronalazimo u činjenici da je i današnja struktura korisnika veoma raznolika možda, jedino, danas više orijentisana ka seoskom stanovništvu. I pored toga što je udumljenje u ovoj instituciji i ranije nalazio znatan broj mladih i/ili siromašnih i/ili zdravstveno ugroženih lica, ono što se naročito uočava jeste porast korisnika između 50 i 65 godina (tj. onih koji ne mogu ni po jednoj definiciji biti svrstani u stariju populaciju, bilo da se za kriterijum uzme čin sticanja starosne penzije (Milosavljević 2014, 7 - 16), bilo da se prihvati gerontološka odrednica od navršenih 65 godina (Sumrak 2010, 45)). Njih je krajem 2013. godine bilo 47, dok je taj broj ranije bio dvadeset do, maksimalnih, trideset mladih. Lica mladih od 50 godina bilo je 18 od ukupnih 212 na kraju prethodne godine. Međutim, najveći broj korisnika i dalje ima između 70 do 90 godina, dok posle ovih godina broj korisnika drastično pada – svega 3 starijih od 90 godina na kraju 2013. godine. Korisnici dolaze iz cele zemlje. Najviše ih je iz Opštine Knjaževac i okoline, ali ih ima i iz Beograda, Užica, Smederava, Kovina...

Ustanova je podeljena na lamelski deo u kojem je u vreme terenskog istraživanja živelo 90 korisnika u dvokrevetnim i trokrevetnim sobama sa kupatilom, dok je u bolničkom delu tj. u stacionaru bilo njih 112 i još 9 u jednoj sobi posebne namene. Iako domski kapaciteti nisu popunjeni, bolnički deo jeste - budući da kontinuirano raste broj korisnika zavisnih od tuđe nege, što ima uticaja na proces očuvanja i praktikovanja pojedinih elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa, kako će biti pokazano. Trend promene u strukturi korisnika vidi se i u činjenici da je u domu godinama bilo više žena (makar pet do deset), dok je 2013. godine prvi put broj muškaraca bio veći. Ova zanimljiva promena mogla bi biti u vezi sa porastom prijema socijalno ugroženih lica, a svakako ima uticaja na to koje elemente nematerijalnog kulturnog nasleđa zatičemo u domskoj svakodnevi, kao i na specifičnost odvijanja pojedinih praksi.

Još jedna okolnost, koja se ovoga puta odnosi na strukturu zaposlenih, može pružiti bolje uslove za razumevanje problema odabranog za proučavanje. U trenutku istraživanja u domu su radili: 1 lekar; 1 fizioterapeut i 14 medicinskih sestara; kao i 18 negovatelja. Manjak radne snage doveo je do toga da se podela posla ne može odvijati prema ustanovljenom planu. Naime, sestre bi trebalo da dele terapiju, previjaju, odvođe korisnike u bolnicu... Negovatelji da ih presvlače, kupaju i tome slično. To, ipak, nije moguće jer u drugoj smeni radi samo 2 sestre i 2 negovatelja, a u trećoj 2 sestre i 1 negovatelj na 211 korisnika, od kojih je preko sto u stacionaru. Nedostaje i psiholog, dok raste broj dementnih i psihički izmenjenih korisnika. Takođe, nedostaje i socijalni radnik; zbog čega radno-okupacionu terapiju obavlja osoba koja je po formalnom obrazovanju sociolog. Upravo ova osoba istuče da među zaposlenima ima više žena i da je to "tipično za socijalu". Ovakva situacija, jasno je, u domu svakako ne ostavlja mnogo prostora za očuvanje elemenata nema-

terijalnog kulturnog nasleđa⁴ u životima korisnika. Međutim, kroz uočena pregnuća, kako korisnika tako i osoblja, ipak će biti moguće ukazati na to da označeni elementi ne samo na uspevaju da se ispolje i u ovakvim okolnostima, nego i da imaju značajno drugačiju ulogu i značaj u životu ovih ljudi. Među njima najznačajnija je ta da se praktikovanjem pojedinih praksi i veština postiže očuvanje, u pojedinim slučajevima, i poboljšanje njihovog opšteg psihofizičkog statusa, kao i osećaj elementarne pripadnosti i lakšeg prilagođavanja uslovima koji su značajno drugačiji od onih u kojima su živeli.

Na kraju ovog dela priloga, koji ima za cilj da približi uslove života korisnika, valja napomenuti i to da se oni suočavaju sa velikim promenama već dolaskom u ovo okruženje. Najpre, radi se o promeni do koje najčešće dolazi narušavanjem zdravstvenog stanja korisnika, čime oni iz aktivne sfere često prelaze u zavisnu kategoriju korisnika. Dalje, radi se o zameni kućnih uslova života domskim (bez mogućnosti da se sve sfere ličnog, privatnog, pa i intimnog, prenesu), koje karakteriše i ograničeno i kontrolisano kretanje, a pre svega promena u samom tipu kolektiviteta koji više ne podrazumeva srodnike ili bračne partnere, nego nepreglednu disperziju nepoznatih ili nedovoljno poznatih lica. I na kraju, u najvećem broju slučajeva radi se o preseljenju lica iz sela u grad pod posebnim uslovima koji s jedne strane podrazumevaju smanjenu adaptabilnost, a sa druge kompletnu promenu u svakodnevnom funkcionisanju, pa i u mreži socijalnih odnosa i nemogućnosti iznalaženja oprobanih mehanizama dobijanja pomoći.

Profil ispitanika

Istraživanjem je bilo obuhvaćeno četrnaest ispitanika, od toga trinaest iz lamelskog dela, dok je jedna ispitanica bila iz stacionara. Iako nije postojala namera da ispitanici budu jednako zastupljeni prema polu, intervjui su vođeni sa sedam žena i sedam muškaraca za koje su zaposleni procenili da mogu da učestvuju u razgovoru. Ujedno, to bi moglo biti prvo od ograničenja ovog istraživanja, budući da nije postojala mogućnost slobodnog odabira ispitanika ali kako se radilo o ustanovi, gotovo, zatvorenog tipa, i kako u njoj borivi preko sto zdravstveno ugroženih lica (a da među onima koji žive u lamelskom delu, takođe, postoji visok procenat korisnika sa nekim od zdravstvenih problema, najčešće psihičke prirode), istraživači su bili primorani da prihvate sugestije i razgovaraju da ispitanicima koji su prošli selekciju zaposlenih. Među njima, najstarija ispitanica je rođena 1920. godine, dok je najmlađi ispitanik 1960. godište.

Tipično za domske uslove života, moguće je konstatovati izrazitu heterogenost u okviru intervjuisane grupe korisnika. Za ovo istraživanje, čini se,

---

⁴ Makar ne onih koji se trenutno nalaze na Nacionalnoj listi.

biće najznačajnije približiti ih prema socijalnom, zdravstvenom i porodičnom statusu: deset ispitanika prima penziju koja pokriva troškove doma, ali bez viška koji bi im pretekao, dok ih je četvoro finansijski zavisnih; svi ispitanici su zdravstveno ugroženi s kombinovanim oboljenjima; tri ispitanika je u braku, petoro ih je čiji su bračni partneri preminuli, četvoro ih je razvedeno, dok dvoje nije stupalo u bračne odnose.

Proslava praznika u domu

Jedan set pitanja, s ciljem sticanja uvida u to koji se elementi nematerijalnog kulturnog nasleđa mogu izdvojiti u domskim uslovima života, bio je posvećen praznicima, kako onima koje su slavili ranije, tako i onima koje praktikuju danas u domu. Odgovori su, prirodno, bili uočljivo različiti, ali ono što ih u izvesnoj meri ujednačava jeste činjenica da je u načinu proslave, pa čak i u slučaju konkretnih praznika koji se slave ili obaležavaju, u domskim uslovima došlo do promene u odnosu na predašnje vreme. Praznik koji se najčešće sreće u odgovorima ispitanika kao onaj koji je ranije slavljen, sada mahom samo obeležava, jeste slava. Prema Bandiću, radi se o prazniku posvećenom hrišćanskom svecu, koji je figurirao kao patron porodice, kao njen donator i zaštitnik (Bandić 2004, 350-356). Na drugi način rečeno, slava je:

kompleks ritualnih i socijalnih praksi kojima porodica slavi sveca za kojeg veruje da je njen zaštitnik i davaoc blagostanja. Proslavljanje porodičnog sveca zaštitnika praktikuje većina pravoslavnih hrišćanskih porodica na teritoriji čitave Republike Srbije kao značajan porodični praznik u kojem učestvuju pojedinačne porodice i njihovi gosti – članovi šireg srodstva, susedi, prijatelji i članovi lokalne zajednice.⁵

S tim u vezi, važno je još jednom podsetiti da UNESCO nematerijalno kulturno nasleđe definiše kao: praksu, prezentaciju, izražavanje, kao i udružena znanja i neophodne veštine, koje zajednice, grupe i, u nekim sličajevima, pojedinci prepoznaju kao deo svog kulturnog nasleđa⁶. Uzme li se, dalje, u obzir da je proslavljanje sveca karakteristično za pravoslavne hrišćanske porodice kao i to da: "Srbi prepoznaju slavu kao način iskazivanja etničkog identiteta" i da su oni nosioci ove tradicije, kao i to da "proslavljanje porodičnog sveca zaštitnika praktikuju pravoslavne hrišćanske porodice i drugih etničkih zajednica u Srbiji"⁷, čini se opravdanim da se ovaj element nematerijalnog kulturnog nasleđa podrobnije ispita u uslovima odabranim za istraživanje.

---

⁵ Dostupno na: <http://www.nkns.rs/popis-nkns/slava/>

⁶ Dostupno na: <http://www.nkns.rs/popis-nkns/slava/>

⁷ Dostupno na: <http://www.nkns.rs/popis-nkns/slava/>

Iz označenih razloga, još preciznije, znatnija pažnja biće posvećena samom prazniku, razlikama u slavljenju u porodičnom i domskom okruženju i iskazima koje su ispitanici iznosili u vezi sa načinom proslave i predajom praznika mlađim članovima porodice. Da bi komparacija bila moguće, a zaključci pravilno izvedeni, najpre će biti pružen opis nekadašnje prakse prema iskazima ispitanika, a potom i opis sadašnjeg načina obeležavanja.

Raniji način proslave slave prema dobijenim podacima

Iz odgovora korisnika domskih usluga moguće je saznati na koji način su proslavljali ovaj važan praznik. Svi ispitanici, s izuzetkom jedne ispitanice doseljene pre nekoliko decenija iz Hrvatske koja je katoličke veroispovesti, navode da su ranije slavili ovaj praznik u krugu porodice. Najranija sećanja, mahom, su im vezana za detinjstvo. U najčešće slave (pored drugih praznika poput: Nova godina, Pravoslavna Nova godina, Božić, Uskrs), valja ubrojati: sv. Nikolu, Đurđevdan, Vrbicu, Spasovdan, sv. Đorđa, sv. Alimpija, sv. Aranđela... Naročito je bilo zanimljivo njihovo osvetljavanje uloge starijih pripadnika porodica u ceremonijalu. Neki navode da slave od kada znaju za sebe, drugi od kada su stupili u brak, ali odgovor koji se najčešće javlja u ogovorima jeste taj da je važnost starijih ukućana bila velika. Valja podsetiti da su ispitanici različitih godišta i da njihovo odrastanje i stupanje u brak može pripadati različitim decenijama i shodno tome značajno drugačijim društveno-političkim uređenjima zemlje, zbog čega određene razlike, prevashodno u stepenu javnosti, treba posmatrati u odnosu na širi referentni okvir. Dok pojedini ispitanici navode i javne proslave s igrankom i muzikom u samom Knjaževcu, drugi navode da su proslavljali tiho i bez mnogo pompe, ili kako jedan ispitanik, rođen 1952. godine, navodi "pomalo tajnovito". Međutim, bilo je i onih odgovora koji potvrđuju da formalne zabrane proslave nije bilo.

Ono što se međutim nije bitnije menjalo, bez obzira na okružujuće faktore, jeste sam ritual u kojem se sreću ključni elementi, poput: paljenje sveće, sećenja kolača, prisustva koljiva... Na slavu su uvek pozivani gosti, u manjem ili većem broju, trpeza je trebalo da bude raznovrsna, a najstariji član porodice je uvek sekao kolač⁸. Kasnije su ga, međutim, nasleđivala deca, najčešće najstariji sin.

Ukratko, slava je u slučaju svih ispitanika koji su pravoslavne veroispovesti, među kojima ima i Srba i Vlaha, bila proslavljana u krugu porodice, s relativno ustaljenim ritualnim praksama. Ono što je variralo u odgovorima, međutim, jeste broj gostiju koji se poziva, pa tako beležimo odgovore da je slava

---

⁸ Zanimljivo je i to da su ispitanici ukazivali i na neke radnje koje su prerasle u običaje na nivou same porodice poput šišanja dece veće uoči slave.

proslavljana u krugu porodice uz nekog od prijatelja, ali i one koji apostrofiraju prisustvo većeg broja članova familije i porodičnih prijatelja.

Obeležavanje slave u domskim uslovima

Pre nego bude izneta glađa do koje se došlo putem intervju sa ispitanicima, od značaja će biti uputiti u informacije koje su prikupljene od radne terapeutkinje u Gerontološkom centru Knjaževac. Naime, bilo je moguće saznati da se od osnivanja doma slavila domska slava sv. Trifun 14. februara, ali da kasnije ovaj datum prestaje da se obeležava. Danas, iako postoji inicijativa za obnovom domske slave, praznovanje, takođe, izostaje zbog toga što zaposleni ne mogu da se usaglase koju bi slavu odabrali za slavu domu. Ipak, u domu beležimo prisustvo ovog elementa nematerijalnog kulturnog nasleđa. Radi se, naime, o slavama koje su korisnici "doneli" od kuće. Princip je da se oni koji slave sami organizuju i obeleže svoj praznik. Ima i onih koji za slavu odlaze svojim kućama ukoliko postoje uslovi za to. Domske resursi, bilo da se radi o zaposlenima ili u prostorijama, obično su na raspolaganju onima koji žele sa proslave ovaj praznik⁹.

Međutim, postoji i čitav niz ograničenja koja snažno utiču na to da se način proslave u velikoj meri razlikuje od predašnjeg ili da, u potpunosti, izostaje. I pored toga što se među iskazima mogu naći i oni koji upućuju na važnost mesta slave u životima onih koji ih proslavljaju, pa tako jedan ispitanik kaže da slavi slavu jer je to nešto što je nasledio od svojih predaka, i zato što je lepa prilika da se bliski ljude okupe, beležimo i one odgovore koji upućuju ili na prestanak praznovanja ili na velike promene. Primera radi, pojedini ispitanici odlaze iz doma na dan slave i proslavljaju je sa članovima porodice. Ovi primeri ukazuju na kontinuitet proslave u porodičnim uslovima, ali i na važnu promenu centralne figure u ceremonijalu. Nekada centralna, zapravo najstarija muška glava, postaje neka vrsta gosta, koji je u porodičnom domu privremeno dok traje proslava. U većini slučajeva centralna figura sada je sin na kojeg je preneti slava¹⁰. Značajne promene vidljive su i u ulozi i zaduženjima koje su nekada imali stari. Ispitanici jednodušno navode da su stariji nekada imali obavezu da obezbede sve što je potrebno za slavu, a da su mlađi bili zaduženi da sve pripreme, zatim bi stari samo dočekivali goste a mlađi članovi porodice bi ih služili. Sada su i najstariji u ulozi gostiju koji su predajom slave, ostali i bez zaduženja.

Kod onih ispitanika kod kojih se javljaju odgovori koji upućuju na to da su nastavili da obeležavaju slavu u domskim uslovima, najčešće se pominje:

---

⁹ Osoblje najčešće pomaže u nabavci kolača i ostalih potrepština ili se, pak, kolač i žito pripremaju u domskoj kuhinji.

¹⁰ Postoji i odgovor da je slavu u jednom slučaju preuzela ćerka.

paljenje sveće u domu, eventualni odlazak u crkvu, lomljenje kolača i služenje žita. Ponekad, prema imovnim sposobnostima, stepenu prilagođenosti životu u domu i opštem zdravstvenom stanju, beležimo i odgovore koji se odnose na skromne slavske obede za onoga ko proslavlja i mali broj pozvanih (nekada je to samo cimer). Ono što se javlja kao odgovor, zajednički svima, jeste da tom prilikom nemaju posete i goste, bilo da se radi o prijateljima ili članovima porodice. Korisnici su upućeni ili jedni na druge ili obeležavanje protiče u samoći. Ponekad se čitava proslava svede na odlazak u crkvu gde se upali sveća dok se u domu oni najbliži počaste čašom soka i kafom.

Ovom veoma skromnom i svedenom ceremonijalu valja suprotstaviti utisak o praznovanju u Srbiji koji je stekla ispitanica iz Zagreba. Ona, naime, za način na koji Srbi slave svoje praznike kaže: "*U Srbiji ima više praznika nego dana u godini. Srbi proslavljaju praznike svaki drugi dan, samo da ne rade... Ja sam to rekla njima. Vi biste hteli pare i plate i sve, a nećete da radite. Samo da praznujete, noge pod sto, gurmanski.*" Na primerima proslave u domu na najbolji način uvidamo koliko način proslave zavisi od svakovrsnih uticaja, pa i motivacije. Među prvima, pažnju valja skrenutu na krajnju svedenost socijalnih odnosa, imovno stanje tj. finansijsku zavisnost, zdravstvene aspekte, dok kada je reč o motivaciji treba imati u vidu da su ispitanici preneli slavu na mlađe članove porodice i time osigurali njen kontinuitet zbog čega se u odgovorima može sresti čak i potpuna ravnodušnost prema samom činu proslave, budući da prevlađuje svest da je ona sada u drugim, podjednako sigurnim rukama.

Na kraju, valja ukazati i na to da se u jednom broju odgovara javlja i prestanak praznovanja, pa i obeležavanja. Razlozi se kreću od toga da su slavu preuzeli mlađi članovi porodice, pa do onih koji apostrofiraju činjenicu da nemaju više sa kim da slave, čime se ponovo dolazi do dimenzije ovog praznika kao onog koji ima važnu ulogu u regulaciji i uspostavljanju socijalnih odnosa.

Drugi praznici koji se obeležavaju u domu

U potrazi za podacima vezanim za elemente nematerijalnog kulturnog nasleđa ispitanicima su bila, dakle, postavljana pitanja u vezi sa praznicima koje trenutno slave i koje su slavili ranije. Već je bilo reči o načinu na koji su slavu proslavljali nekada i o promenama koje su usledile po dolasku u dom. Iako bi ove promene mogle da navedu na zaključak da nema mesta deklariranim elementima nematerijalnog kulturnog nasleđa u domskim uslovima života, pored praznovanja slave, makar i u tako svedenom obliku, moguće je izdvojiti još neke elemente kada je reč o praznovanju. Njima, svakako, valja dodati proslavu Uskrsa (kada se organizuje takmičenje u farbanju jaja), Božića, Pravoslavne Nove godine. Kada je reč o potonjem, bilo je moguće saznati da se

proslava Pravoslavne Nove godine organizuje proteklih petnaest godina. Proslava se organizuje u trpezariji i njoj prisustvuje deset do petnaest zaposlenih, kao i stotinak korisnika što je, otprilike, ukupan broj onih koji su zdravstveno sposobni da učestvuju u zabavi koja podrazumeva dolazak orkestra koji im svira, svečanu večeru i lutriju.

Pored ove, obeležava se se i Nova godina 31. januara. Tada se, prema rečima zaposlenih, korisnicima dele "paketići" u hrani i odeći, najčešće, papuče i pidžame, međutim, organizovane proslave nema. Pored podele poklona, ovaj dan od drugih odvaja samo bolja večera kada se na trpezi nalaze pečenje i kolači. Svečanog dočeka nema, s tim da onima koji žele da ostanu u trpezariji i sačekaju ponoć to biva omogućeno.

Već je na više primera pokazano na koji način se odvija promena u načinu proslavljanja određenih praznika, a na ovom mestu ćemo ukazati i na promenu u načinu slavljenja rođendana, iako ovaj praznik ne posmatramo kao element nematerijalnog kulturnog nasleđa. Proslave rođendana, naime, odvijaju se na dva meseca. Tada se organizuje proslava za sve koji su u međuvremenu imali rođendan. Naprave im se čestitke, torta na kojoj su svećice, preda poklon (tri stvari: kafa, šećer, ratluk), sluša muzika... Zanimljivo je da tada na proslavi bude sedamdeset do osamdeset korisnika što, opet, poprma karakteristike domske proslave, kolektivnog čina, pre nego slavljenje individualnog praznika, što se može videti i na primeru toga da slavljenci odabranog dana za slavljenje ne primaju posete članova porodice.

Na ovom mestu vredi pomenuti još jedan, novi praznik specifičan samo za domsku populaciju i zaposlene. Radi se, naime, o 1. oktobru kada se obeležava Međunarodni dan starih, koji je istovremeno i dan osnivanja doma u Knjaževcu kao gerontološkog centra 1981. godine. O ovom praznika radno-okupaciona terapeutkinja kaže:

"Tok dana u domu imamo raznorazne aktivnosti. Sa korisnicima se obeležava uz svečani ručak i muziku i, naravno, ceo mesec je u znaku aktivnosti rada sa korisnicima i angažovanja, pošto se ceo mesec obeležava kao mesec starih. Veoma ćemo pravimo i proslavu s gostima van doma u nekom restoranu. Tada pozivamo goste iz drugih ustanova i saradnike".

Međutim, iako ovaj opis liči na klasičnu poslovnu proslavu, zanimljivo je da pojedini korisnici u set praznika koji slave ubrajaju, upravo Međunarodni dan starih. Usvajanje starosti kao identiteske odrednice i njeno slavljenje zanimljivo je proširenje opsega praznika, dok je evidentno da se neki drugi praznici gube ili praznuju u značajno redukovanoj formi. Važnost ovog praznika, međutim, valja tražiti i u sadržajima koji se organizuju tokom celog meseca oktobra, u sklopu manifestacije "Sunčana jesen života". Već je naglašeno da u domu boravi veliki broj socijalno i zdravstveno ugroženih lica kojima sadržaji

izvan doma nisu dostupni iz različitih razloga. U, oktobru se, tako, organizuju turniri, izleti, gostovanja pretškolskih ustanova, škola, kluba penzionera iz Knjaževca, KUD-a iz Knjaževca, organizuju se i posete drugim domovima. Tom prilikom dolaze i zaposleni iz Centara za socijalni rad čiji su korisnici smešteni u ovom domu. Na ovaj način, svakodnevica doma poprima drugačija obeležja, kojoj će kroz analizu radno-okupacionih terapija i slobodnog vremena korisnika, biti posvećen naredni deo ovog priloga.

(Radno) okupaciona terapija i slobodno vreme

Iako ovaj prilog nema ambiciju da se detaljno bavi strukturom vremena u domskim uslovima života, skretanje pažnje na razgraničenje radnog ili radno-okupacionog perioda, s jedne strane, i slobodnog vremena, s druge, u domu ima značaja za razumevanje mesta određenih elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa. Ukoliko prihvatimo viđenje da slobodno vreme ne sme biti vreme lišeno smisla tj. tzv. "mrtvo vreme" (Božović 1997), te da ga valja definisati kao ono u kojem se odvijaju smislene akcije i aktivnosti, onda uvidamo da kod ogromnog broja korisnika svih, pa i knjaževačkog doma, dolazi do opasnosti od produblivanja ovog problema. Ovo mrtvo vreme ukazuje na tzv. paradoks vremena u starosti tj. na to da se s jedne strane buduće vreme značajno sužava starošću, ali da vreme u jednom danu veoma sporo i teško prolazi bilo da se radi o korisnicima koji zbog zdravstvenog stanja ne napuštaju krevet ili sobu ili o korisnicima koji imaju psihičke poteškoće, ili nemaju materijalne magućnosti, da "potroše" dan (više u Milosavljević 2011). Prevazilaženju ovih problema, ali i održanju psiho-fizičkih sposobnosti ili njihovom poboljšanju služe određene aktivnosti u domu s terapijskim ciljem, poput: radno-okupacione terapije koja obuhvata radne i radno – okupacione aktivnosti; kulturno – zabavne aktivnosti; rekreativne aktivnosti i edukativne aktivnosti. Većina ovih aktivnosti, međutim, uključuju neke od elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa kao onog koje ima praktičnu primenu u cilju očuvanja psiho-fizičkog stanja korisnika doma, pa i poboljšanja gde za to postoje uslovi. Među njima valja izdvojiti vez, heklanje, šivenja, štrikanje, odnosno one aktivnosti koje tradicionalno vezujemo za svet žena, naročito u ruralnim oblastima. Zanimljivo je i to da izrada ručnih radova daje prostora i za izvesnu zaradu koju dom obezbeđuje za one koji učestvuju u ovim aktivnostima, ali i prostor za izlaženje, pa i izbavljenje, iz klasične strukture vremena u domu. Naime, pored toga što su korisnici okupljeni oko izrade, oni učestvuju i u aktivnostima izlaganja ručnih radova i njihove prodaje. Ideja da ovaj vid aktivnosti daje višestruke satisfakcije, od onih da se vreme koristi na kreativan i, za ostale aspekte života, podsticajan način; preko toga da aktivnosti čine jasna razgraničenja između vremena provedenog u organizovanom radu nasuprot označenog kao slobodnog; do toga da se na ovaj način podstiče ostvariva-

nje socijalnih odnosa u domu; pa i, ma koliko simbolične, materijalne nadoknade koja otvara vrata ličnom osećaju zadovoljstva i aktivnog doprinošenja poboljšanju kvaliteta opštih uslova života u domu, na ovaj način biva potvrđena. Realizacija ideje o aktivnom starenju, u skladu s mogućnostima koje važe za život u domu, kroz upotrebu elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa, ne samo kao nečega što bi trebalo štiti i promovisati, već kao nasleđa koje ima primenjenu ulogu u očuvanju i poboljšanju svakodnevice korisnika domskih usluga, čini se, dobija puni smisao.

Na kraju ovog dela priloga valja napomenuti da je u domu bilo moguće detektovati i aktivnosti koje pripadaju slobodnom vremenu. Najčešće su se kao odgovori nizali oni u kojima ispitanici navode šetnje po gradu, igranje društvenih igara, čitanje, gledanje televizije. Međutim, na ovom mestu od veće je važnosti da veliki broj njih nema mogućnost da praktikuje neku od aktivnosti koje bismo mogli da definišemo ili kao organizovane s elementima rada ili one koje pripadaju korpusu slobodnog vremena. Velika opasnost za njihovo psiho-fizičko stanje, upravo, dolazi otuda što dan u domu teško prolazi, naročito kada se odvija na bolesničkoj postelji ili u jednoj sobi, a da strepnja o blizini kraja ovakav život čini još težim. Svako zadržavanje aktivnosti, zato, čini se izrazito važnim, a među aktivnostima koje su im najprilagođenije, kao što je pokazano, nalaze se, upravo, one s elementima nematerijalnog kulturnog nasleđa, bilo da se radi o ručnim radovima, muzici ili nečem trećem.

Životne vrednosti ispitanika

Kao i u prethodnim primerima, i na ovom je moguće pokazati velike promene tokom životnog ciklusa. Neke od promena u vezi su sa činjenicom da su pojedini ispitanici u starijoj životnoj dobi, dok određene promene nastaju i kao rezultat promenjenih uslova života tj. činjenicom da je život u kućnim uslovima, u većini slučajeva i porodični, zamenjen domskim. Kroz ukazivanje na ove promene biće moguće ukazati i na mesto nematerijalnog kulturnog nasleđa u današnjim životima ispitanika. Među odgovorima koji su se mogli čuti valja izdvojiti one koji se odnose na: rad, uspeh u radu, poštenje, skromnost, doslednost, toleranciju, ali i druženje, provod. Međutim, zbog činjenice da su izašli iz aktivne sfere rada i, još važnije, da danas žive u domu, o ovim vrednostima više i ne razmišljaju. Na "pokretnoj traci" životnih vrednosti neke druge sada zauzimaju centralno mesto. Iako je porodica imala važnu ulogu i ranije, od dolaska u dom ona postaje jedna od dve najvažnije vrednosti. Druga se, jasno je, odnosi na zdravlje i značaj njegovog očuvanja – dakle, na sam život.

Važnost očuvanja porodičnih veza, pored emotivnog aspekta, svakako jeste i u tome što su članovi porodice, ako ih uopšte ima, jedini u lancu socijalnih odnosa ovih ljudi. Iako proslave u domu sugerišu da su oni uključeni u

kolektiv, budući da slavljima koja organizuje uprava prisustvuje i nekoliko desetina ljudi, ipak, su upečatljiviji odgovori da sam čin proslave slave, najčešće, ne uključuje pozivanje članova ovog mnogoljudnog kolektiva na proslavu. Obično se skromno počašćeni cimer javlja kao supstitucija za srodnika i/ili prijatelja kome je, po pravilu, mesto za slavskim stolom. Oni koji imaju članove porodice za ovaj praznik ili odlaze kući, ako su u kontaktu sa njima, ili ga obeležavaju bez posete. Veza između načina na koji se slavi i porodice, čini se važnom ne samo zbog činjenice da su uloge u ceremonijalu izmenjene (ali da je mesto starih, ipak, sačuvano u slučaju kada su porodični odnosi očuvani), već i u slučaju da rituali bivaju veoma svedeni i u broju i u formi u slučaju kada ti odnosi iz nekog razloga ne postoje. Izostanak porodičnih odnosa u slučaju ove populacije gotovo da je dramatičan za pojedinca iz najmanje dva razloga. Prvi podrazumeva činjenicu da se broj socijalnih kontakata u starosti smanjuje a u domskim uslovima, gotovo, da i prestaje mogućnost za uspostavljanje odnosa izvan institucije. Znatan broj ispitanika navodi da se u domu ili ne druži sa ostalima ili da ih ne smatra prijateljima, a to vodi otvaranju pitanja solidarnosti i međusobnog pomaganja i podupiranja¹¹. Ukoliko se kao pružanje određene pomoći razmotri i finansijsko pomaganje, onda je ono svedeno pre na temu za razmišljanje nego konkretan vid pomoći kroz koje bismo mogli da sagledavamo i socijalne odnose. Nemanje prijatelja i bliskih osoba, a prevashodno izrazito loša materijalna pozicija korisnika, čini da se porodični odnosi još više vrednuju kao oni koji nisu samo izvor emotivnog, nego i materijalnog zadovoljenja. Zbog toga ne čudi što mnogi ispitanici, čak i kada nisu u odnosu kakvom priželjkuju sa članovima porodica u prvi plan ističu vrednosti koje su u vezi sa njima, bilo da se radi o deci, unucima, njihovom prosperitetu ili zdravlju. Ukratko, zdravlje i napredak njihove porodice, pa i članova šire familije, glavna su životna vrednost oko koje se svi ispitanici slažu.

Ukoliko bi se ovi odgovori uporedili sa odgovorima koji se odnose na vrednosti koje su cenili nekada, a koje su u velikoj meri bile orijentisane i ka sticanju materijalnog, ka pokušaju da se obezbede bolji uslovi života (većina ih je rođena i živela u siromaštvu tokom celog ili pojedinih perioda života), onda veza između materijalnog i boljitka, u trenutnim okolnostima, biva prekinuta u korist boljitka za porodicu, a kroz nju i za većinu ispitanika. Zato ne iznenađuje što se u odgovorima često sreću naravoučenija da trčanje za novcem i sticanje materijalnog smatraju prolaznim vrednostima tj. vrednostima koje pripadaju određenim fazama života u kojima je to moguće, ali i kada je uživanje označenog moguće. Ovo svodenje života u domskim uslovima, bez obzira da li se radi o starim ili mlađim korisnicima, zajedničko je za sve jer

---

¹¹ Kada pojedini ispitanici navode da iz doma odlaze da bi nabavili lekove za druge korisnike, to je pre izraz potrebe utroška viška vremena lišenog aktivnosti i potrebe stvaranja osećaja važnosti, nego izraz pružanja pomoći.

gotovo da nema korisnika bez nekog oboljenja ili fizičkog ili psihičkog nedostatka, zbog čega neke ranije visoko cenjene vrednosti, prirodno, prelaze u drugi plan ili nestaju. Materijalni aspekti zadržani su, najčešće, u relaciji sa poboljšanjem ili očuvanjem zdravlja. Jedan ispitanik, tako, kaže da je za njega najvažnija životna vrednost "bogat život". Smatra da bi imao bolju negu da je bogatiji, dok je za njega u ovom trenutku najznačajnije da živi što duže. Ranije je kao vrednost cenio porodicu:

"Porodica je važna da ima ko da te čuva. Pa ja sam mislio da se oženim, pa da imam porodicu, pa da stvorim. A ja sam bio beda. Stara kuća srušena... I nisam imao gde da dovedem ženu. Plus, kao invalid, ja sam se stideo od kompleksa niže vrednosti, kad se upoznajem ja sam sve pružao levu ruku¹². Možda se zbog toga nisam ni oženio... I tako."

Da bi drugi ispitanik istakao značaj zdravlja u životu, upotrebio je narodnu umotvorinu:

„Kod čoveka tri zla postoje, mislim tri zla koja mogu skoro svakog čoveka da snađu. Znači: nemaština, materijalna beda, nesloga u porodici i bolest. E sad idemo obrutim redom. Najveće zlo je bolest, lična i u porodici, jer kad je bolestan čovek na zlatnu postelju da ga položiš i da mu najlepša i najukusnija jela daju ništa mu ne znači. Onda nesloga u porodici to je isto veliko zlo, zlo od koga nema leka jedino da se razdvoje. Treće zlo je materijalna nemaština, beda. Ali zdrav čovek će uvek to lakše da podnese. Kad je zdrav, suvi hleb da jede i glavicu luka, što se kaže; kad je zdrav i da legne i na zemlju prospe neku drešku i zaspi odmori se i nastavi, što bi rekli moji Leskovčani. A kada je bolestan ništa mu ne može pomoći."

Ukratko, sve do sada rečeno vodi analizi još jedne vrednosti koja je protokom vremena dobila na ceni, a to je zdravlje u starosti. Dakle, ukoliko se uzme u obzir da svi ispitanici imaju zdravstvene probleme zbog kojih im život izvan doma nije moguć, čemu valja pridodati i veoma nizak socijalni status ispitanika, onda valja razmotriti i vezu između zdravstvenog statusa i nematerijalnog kulturnog nasleđa. Ova veza uočljiva je na više planova. Jasno je da u slučaju obeležavanja slave važnu ulogu ima činjenica da su socijalni kontakti ispitanika svedeni u velikoj meri, a da je slavski ritual orijentisan u najvećoj meri ka članovima porodice i prijateljima (koji u ovim slučajevima nedostaju); kao i činjenica da na način proslave utiče i njihovo imovno stanje koje je izrazito skromno, onda valja ukazati i na značaj zdravstvenog statusa onih koji nastavljaju da obeležavaju ovaj praznik ili su, delom, zbog njegovog narušavanja to prestali da čine. Zdravlje ispitanika, međutim, može biti razmatrano na dva načina. I kao potencijal, dok bolest često utiče kao značajni ograničavajući faktor. Sa druge

---

¹² Ispitanik je izgubio četiri prsta desne ruke u nesreći na radu.

strane, zdavlje može biti viđeno i kao motiv. Potonje viđenje vraća jednom od glavnih ciljeva s kojim se upražnjavaju slavski rituali, a među njima svakako valja izdvojiti dobro zdravlje, kako centralne figure u ritualu, tako i članova cele porodice i svih prisutnih gostiju. U domskim uslovima zadatak sveca zaštitnika bio bi da obezbedi pre svega zdravlje onoga ko praznuje ovaj dan, dok se ostala očekivanja, mahom, gube. U domskim uslovima, zdravlje onoga ko obeležava praznik, kao i zdravlje članova porodice, koji po pravilu izostaju sa proslave, ukratko, dobija najvišu moguću vrednost.

U najkraćem, suočavanje sa starošću, a zapravo sa bolešću u prvom redu, promenjeni uslovi života, nezadovoljavajuća materijalna situacija kao i svedeni socijalni kontakti, učinili su da promene u životnim vrednostima budu izrazite i jasno uočljive. Ove promene, kako je pokazano, podrazumevaju ili potiskivanje nekih vrednosti ili jačanje onih koje se odnose na porodicu i zdravlje, a i jedna i druga imaju uticaja na očuvanje slave kao elementa nematerijalnog kulturnog nasleđa.

Stavovi ispitanika prema odnosu starih i mladih

Iz stavova o ovom odnosu, moguće je saznati i nešto o tome kako ispitanici doživljavaju sebe. Jedan broj njih ističe da u mladosti nije imao bližih kontakata sa starim ljudima, dok svi navode da nisu ni mislili na mogućnost življenja u domu. U mladosti, ukratko, nisu mislili ni o tuđoj ni o svojoj starosti i situacija u kojoj su se našli pre ih je zatekla, nego što su mogli o njoj da razmišljaju i da se na nju pripreme. Ova nespремnost može se videti i na mestu koje zauzimaju elementi nematerijalnog kulturnog nasleđa u životu ispitanika, opšte uzev, ali i na primerima onih elemenata koje je bilo moguće detektovati. Međutim, početno pitanje o njihovom odnosu prema starosti u mladosti, vodilo je i pitanju ko se i kako brinuo o njihovim starima dok su bili mladi, a kroz koje je bilo moguće razumeti da se ovaj odnos promenio na način da su izneverena njihova očekivanja. Većina navodi da su upravo oni vodili računa o svojim starima, bilo da su u pitanju bili njihovi roditelji ili roditelji njihovih supružnika, a da su oni ostali bez te brige činjenicom da poslednju etapu života žive u domu. Pored izneverenosti, većina ispitanika izražava i stav da se stari danas ne poštuju, te da mladima nedostaje saosećajnot zbog čega, gotovo jednodušno, zaključuju da je nekadašnjim starima bilo bolje. Kao jedna od prednosti moguće je, međutim, izdvojiti da u starosti više nema obaveza ni prema kome. Ovakva otuđenost i odbačenost, prirodno je, ne ostavlja mnogo prostora za praktikovanje elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa, iako sama starost ne mora da bude glavna prepreka. Ukoliko stav nije prejak, i sam odnos prema starima mogao bi da se sagleda kao svojevrsni element nematerijalnog kulturnog nasleđa, uprkos uvreženom mišljenju da je srpsko društvo gerontokratsko.

Završna razmatranja

Na osnovu do sada rečenog, došlo se do jasno omeđenog poligona nematerijalnog kulturnog nasleđa koji opstaje na najmanje dva načina u označenim uslovima. Uzmemo li u obzir ono što se naglašava kao važna karakteristika svakog elementa nematerijalnog kulturnog nasleđa, a to je princip održivosti i generacijske smenljivosti (više u Indić 2011, 23), onda i na primeru slave (na način na koji je proslavljana nekada i sada u domu) pronalazimo da je ovo bitno svojstvo očuvano. Dalje, valja napomenuti da, upravo, u tome što se neki elementi proslave prenose u domske uslove možemo govoriti o održivosti ovog praznika u okviru životnog ciklusa pojedinca, ali i trajanja porodice, kao važne karakteristike svih elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa, dok činjenica da većina ispitanika navodi da je slavu "predala" mlađem muškom članu porodice uviđamo princip generacijske smene i dodatnog garanta njene održivosti, posebno važnog ako se uzme u obzir da je teško sagledati održivost pojedinih elemenata "zbog veoma turbulentnog sociokulturnog okruženja" (Srećković 2011, 74). Ono što se, međutim, može pretpostaviti jeste to da će slava i dalje imati preko potrebnu održivost, naročito ako se uzme u obzir činjenica njenog upisivanja na listu nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva UNESCO.

Kao važna karakteristika fenomena nematerijalnog kulturnog nasleđa koje: "mora da nastavi da se aktivno stvara, održava i transformiše" (Kraus 2011, 12) ističe se, upravo, obezbeđivanje mogućnosti prirodne promene kroz koju elementi dobijaju donekle drugačije manifestacije i, ponekad, pridodata značenja, ali sa očuvanom suštinom koja služi identitetskom poistovećivanju zajednice ili pojedinca. Na primeru proslave slave u domskim uslovima promene koje se mogu uočiti govore, najpre, o promenjenoj ulozi centralne ličnosti u ceremonijalu, a to je starija muška glava koja se sada, mahom, nalazi u domu i koja nije u prilici da u okviru svoga domaćinstva i sa ukućanima i prijateljima proslavi ovaj praznik na način koji bi se mogao kvalifikovati kao tradicionalni. Nekadašnja centralna figura proslave danas je izgubila tradicionalna zaduženja i obaveze, i eventualno se može nalaziti u ulozi gosta u porodičnom domaćinstvu, ali je činom predaje slave obezbedila njeno neometano praktikovanje u okviru porodičnog doma koji je pojedinac napustio. Naročito zanimljivi odgovori bili su oni koji su upućivali na to da kod bivših "funkcionera" u ceremonijalu ne postoji žal za prošlim vremenima, kada je proslava slave u pitanju. Svest o tome da su je predali i da ona nastavlja da se održava bez njihovog prisustva čini se da je dovoljna i da dodatno dokazuje činjenicu da nematerijalno kulturno nasleđe predstavlja: "nasledstvo koje živi zahvaljujući posedovanju i izražavanju od strane posebnih grupa i pojedinaca. Otuda stalna promena nematerijalnog kulturnog nasleđa predstavlja jednu od njegovih karakteristika" (Popović Živančević 2011, 45). Druge promene na koje je

bila skrenuta pažnja jesu one koje se javljaju u načinu, sada već, obeležavanju ovog dana, budući da nije pronađen primer proslave ovog praznika u klasičnom smislu. Umesto toga, postoji čitav niz promena uslovljen socio-ekonomskim, porodičnim i zdravstvenim statusom ispitanika.

Ono do čega se došlo ovim istraživanjem, ukratko, jeste to da ljudi u opisanim životnim okolnostima koje karakteriše socijalna nemaština, bolest, gubitak bližnjih, razvodi, usamljenost, osećaj odbačenosti... ili zaboravljaju na vrednosti koje su nekada bile postavljene na sam vrh lestvice prema važnosti, a one prakse koje su ranije upražnjavali polako počinju da se gube ili u značajnoj meri bivaju redukovane. Za njih, danas, najvažnije jeste to kako da osiguraju što bolji kvalitet života, kako da ga produže u datim uslovima, ali i to kako da svakom danu koji provode u domu pruže smisao. Zbog toga, valja još jednom istaći važnost pojedinih praksi i veština za očuvanje, u pojedinim slučajevima, i poboljšanje opšteg psihofizičkog statusa korisnika, upravo, kroz praktičnu primenu pojedinih elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa zbog čega njihovo očuvanje i promovisanje dobija puni smisao. Kao krajnji zaključak, trebalo bi istaći i to da starost i bolest mogu ograničiti primenu elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa, ali da označena svedenost u najvećoj potiče iz redukovanih socijalnih odnosa, nemaštine, opšte otuđenosti i odbačenosti.

Literatura:

- Bandić, Dušan. 2004. *Narodna religija Srba u 100 pojmova*. Beograd: Nolit.
- Božović, Ratko. 1997. *Iskušenja slobodnog vremena*. Beograd: Fakultet političkih nauka: Čigoja štampa.
- Indić, Trivo. 2011. Poslovi nacionalnog komiteta za nematerijalno kulturno nasleđe. *Nematerijalno kulturno nasleđe Srbije* 1: 20-21.
- Ivanović, Dragan i Miodrag Perić. 2006. *Dvadeset pet godine gerontološkog centra u Knjaževcu*. Knjaževac: Gerontološki centar "Knjaževac".
- Javošević, Ana. 2011. Zaštita nematerijalnog kulturnog nasleđa – međunarodni standardi i pravo Srbije. *Politička revija* (XXIII) X, vol = 28, br. 2: 301-324.
- Kraus, Entoni. 2011. Konvencija o zaštiti nematerijalnog kulturnog nasleđa iz 2003. godine: izazovi i perspektive. *Nematerijalno kulturno nasleđe Srbije* 1: 10-14.
- Lukic Krstanović, Miroslava i Zorica Divac. 2012. *Programiranje nematerijalnog kulturnog nasleđa grada*. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LX (2): 9-23.

- Milosavljević, Ljubica. 2011. Upravljanje vremenom i njegovo vrednovanje starijih pripadnika društva zavisnih od brige i pomoći drugih. *Antropologija* 11 (2): 215 – 231.
- Milosavljević, Ljubica. 2013. *Konstruisanje starosti kao društvenog problema*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.
- Milosavljević, Ljubica. 2014. *Antropologija starosti: Penzije – Konstruisanje starosti kao društvenog problema kroz penzije – od prvih penzionera do penzionih fondova*. Beograd: Srpski geneološki centar.
- Popović Živančević, Mila. 2011. Muzeji i nematerijalna baština. *Nematerijalno kulturno nasleđe Srbije* 1: 32 – 48.
- Srećković, Saša. 2011. Zaključci radionice na regionalnom seminaru o nematerijalnom kulturnom nasleđu u Sirogojnu. *Nematerijalno kulturno nasleđe Srbije* 1: 72 – 74.
- Stojanović, Marko. 2013. Na kraju i na početku – Karneval – muzeologija u tranziciji. *Glasnik Etnografskog instituta SANU LXI* (1): 173-186.
- Sumrak, Dejan. 2010. *Opšta gerontologija: antropologija starosti*. Beograd: Socijalna misao.
- Tomić Joković, Snežana. 2011. Edukativne radionice u oblasti nematerijalnog kulturnog nasleđa. *Nematerijalno kulturno nasleđe Srbije* 1: 80 – 86.
- Živković, Dušica. 2011. Implementacija Konvencije o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa u republici Srbiji. *Nematerijalno kulturno nasleđe Srbije* 1: 22 – 25.

Internet izvori:

<http://www.nkns.rs/popis-nkns/slava/>

<http://www.minrzs.gov.rs/sektor-za-brigu-o-porodici-zakoni.php>- Uredbu o mreži ustanova socijalne zaštite

Primljeno: 23.9.2014.

Prihvaćeno: 19.12.2014.

Ljubica Milosavljević

RETIREMENT HOME AS A POINT OF ORIGIN OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE

Abstract: The aim of the research was to detect elements of intangible cultural heritage which still exist in these specific living circumstances, using the narratives on life values given by the population of a retirement home in

Knjaževac. Aside from this, the task was to shed light on the important changes in the practice of certain elements of intangible cultural heritage which occur due to the fact that life in the retirement home is significantly different than life outside. These changes, as it will be shown, led to the reduction of the form and content of certain practices, or to their complete loss. However, as the most prominent example of the sustainability of intangible cultural heritage, the krsna slava is singled out. It is also important to emphasize that certain aspects of this heritage have therapeutic benefits in the given circumstances – they serve to maintain and improve the quality of life of the home's residents.

Key words: intangible cultural heritage, old age, home, slava